

Eduard Toda, viatger, egiptòleg i protector del patrimoni històric*

El nom d'Eduard Toda és, actualment, ben familiar dels egiptòlegs, dels visitants del Castell d'Escornalbou o del Monestir de Poblet i dels estudiosos de la Renaixença però, més enllà d'aquests casos, encara és força desconegut per una gran part de la nostra societat. Aquest relatiu oblit palesa una certa injustícia per tal com, en un país petit com Catalunya, no han estat gaire nombroses les persones com ell que han estat pioneres en camps tan diferents com poden ser el de l'egiptologia, la literatura de viatges o el mecenatge que ell exercí en la salvaguarda del patrimoni històric.

La vida d'Eduard Toda i Güell és coneguda en part gràcies als treballs d'alguns dels seus biògrafs però encara ofereix algunes llacunes per tal com ell mateix –de forma deliberada o involuntàriament- va donar-ne diferents versions pel que fa a les dates, com recorda en diferents ocasions Fort i Cogul quan escriu que “En les seves obres, Toda proporciona ben escasses precisions biogràfiques, i no sempre exactes” (1975, p.7); per aquest motiu, cal esperar que treballs futurs aportin algunes necessàries precisions cronològiques, especialment respecte dels seus anys de joventut i maduresa. En aquest sentit, un dels arxius que possiblement ens podria aportar molta informació de caire biogràfic seria el del Ministeri d'Afers Estrangers on hi ha el seu expedient com a diplomàtic. Molts aspectes de la seva vida privada ens són gairebé desconeguts i presenten nombroses llacunes com és el cas del seu matrimoni amb una dama madrilenya, Dolores Valcárcel, amb qui tingué un fill. Encara que ben poc sovint parlava de la seva família, les excepcions foren la seva mare i el seu nét en els darrers anys de la seva vida. Malgrat l'existència d'alguns veritables “forats negres” biogràfics creiem que es podrien establir quatre grans etapes a la seva vida, la de formació, a Reus i a Madrid, la del diplomàtic, viatger i egiptòleg, la de l'home de negocis a Londres i, des de 1919 fins a la seva mort - el 1941- la del mecenes dedicat a la salvaguarda del patrimoni històric i artístic.

* Text original entregat el 18 de febrer de 2006. Publicat a: Garcia Ramon, M.D., Nogué, J. i Zusman, P. (eds.), *Una mirada catalana a Àfrica. Viatgers i viatgeres dels segles XIX i XX (1859-1936)*. Lleida, Pagès Editors, 2008, ISBN: 978-84-9779-608-8, pp. 175-199.

Els anys de formació

La infància i l'adolescència a Reus

Eduard Toda i Güell va néixer a Reus el mes de gener de l'any 1855 encara que sovint s'ha indicat erròniament la data de 1852 - que ell mateix no es va preocupar de rectificar- i, fins i tot, la de 1854. El seu naixement fora del matrimoni i el fet que el seu pare no el reconegués –encara que li va donar el cognom- ni volgués casar-se amb la seva mare, Francesca Güell i Mercader, van fer que tingués un paper molt rellevant en la seva educació el seu oncle matern, Josep Güell i Mercader, escriptor i polític que tingué una activa vida pública a Madrid on va viure gairebé tot la seva vida. Aquestes circumstàncies familiars el van marcar tota la seva vida i podrien explicar algunes de les moltes llacunes i imprecisions de la seva biografia –que ell mateix va contribuir a difondre- així com un cert afany de “construir-se” una imatge pública i un reconeixement social, fet, però, que no obscureix en absolut la realitat d'una vida dedicada en gran part al mecenatge i a altres activitats en benefici de la societat.

Després dels estudis primaris, l'any 1865 ingressà a l'Institut de Segon Ensenyament de Reus que dirigien els Pares Escolapis: allí va ser condeixeble d'Antoni Gaudí i Cornet (com es recorda en els treballs de Massó, 2002 i 2003) i de Josep Ribera i Sans amb qui va tenir una estreta amistat i del qual va escriure una emotiva biografia (Toda, 1930). Havent obtingut el títol de batxillerat marxà cap a Madrid l'octubre de 1870 per estudiar la carrera de Dret que va cursar en només tres anys, una rapidesa que ens pot sorprendre però que, repassant les biografies d'altres coetanis seus, en aquella època no era tan excepcional com pot semblar-nos avui en dia.

Els anys d'infància i d'adolescència a Reus i els de joventut a Madrid –encara que amb freqüents viatges a Reus- van tenir una gran importància en la seva formació. De la primera, cal mencionar l'amistat amb d'altres coetanis amb qui va compartir projectes i utopies que són un fidel testimoni del desvetllament d'uns interessos comuns per la literatura, pel coneixement del propi país i, sobretot, pel desig de servir als seus conciutadans, el que podríem anomenar d'una consciència cívica. En els paràgrafs anteriors apareixien els noms d'Antoni Gaudí i de Josep Ribera però caldria afegir-ne d'altres com Joaquim Bartrina, només cinc anys més gran que ell, que també va tenir un paper decisiu en el naixement d'un Toda lletraferit i escriptor. La preocupació pel coneixement del seu entorn pròxim cal situar-lo en el context d'uns anys que van veure l'eclosió del moviment excursionista a Catalunya –del qual l'exemple més conegut serà la

creació, el 1876, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, origen del Centre Excursionista de Catalunya- i que va arrelar amb força a ciutats com Reus, com assenyala Santasusagna (1949) en un treball molt important sobre l'etapa reusenca d'Eduard Toda. El context que va marcar aquests primers anys de formació estarà també relacionat amb els de la Renaixença encara que els seus contactes personals amb la majoria dels seus membres més destacats tindrà lloc en anys posteriors.

Madrid

Durant els anys d'estudi a Madrid i gràcies a les relacions socials i professionals del seu oncle Josep Güell, va establir una forta amistat amb Víctor Balaguer i amb altres polítics i personalitats del que, de manera genèrica, podríem anomenar l'àmbit republicà i "progressista". Potser tampoc no és cap casualitat el fet que durant els anys que va viure a Madrid anés prenent cos el catalanisme d'Eduard Toda, postura que va adoptar en la seva forma més oberta i entesa sobretot com una voluntat de servei a la societat del seu país i que va expressar en els articles que anava escrivint durant aquell temps a diferents publicacions de Reus i de Barcelona. Cal subratllar aquesta concepció del catalanisme d'Eduard Toda per tal com estarà en l'origen d'una postura que li permetia viure sense conflictes ni contradiccions algunes de les seves diferents facetes que va demostrar al llarg de la seva vida com a home poliglota i cosmopolita, viatger ple de curiositat envers les cultures més llunyanes, diplomàtic al servei d'Espanya i ben situat en la vida política madrilenya, estudiós d'un passat tan llunyà com el d'Egipte, home de negocis a Londres i, en els darrers trenta anys de la seva vida, mecenes i filantrop dedicat a la salvaguarda del patrimoni històric i simbòlic de Catalunya. En el cas de Toda caldria veure-hi la influència abans esmentada de Víctor Balaguer, el seu mentor en aquells anys, una de les figures més conegudes de la Renaixença i que va ocupar càrrecs polítics de diputat i de ministre a Madrid on va viure les tres darreres dècades de la seva vida. Hom té la impressió que aquestes diferents facetes de la rica personalitat de Toda són més aviat complementàries i que el coneixement de l'altre (xinès o de l'antic Egipte, per posar dos exemples) juga un paper no exclouent sinó complementari amb la dedicació a la societat més pròxima. Per dir-ho en un llenguatge més planer, dóna la impressió que quan més cosmopolita era, més interessat es mostrava pel seu propi país, entenent sovint aquesta expressió per als espais vitalment més pròxims com Escornalbou, Tarragona i Poblet.

El diplomàtic i el viatger

Eduard Toda començà la seva vida viatgera així que va acabar els seus estudis de dret a Madrid i va obtenir una plaça al cos diplomàtic (vegeu il·lustració **toda_1**). Si l'amistat del seu oncle amb Emilio Castelar li va facilitar l'ingrés al ministeri d'estat, el que avui en dia seria el Ministerio de Asuntos Exteriores, cal recordar, però, que el seu nom ja era prou conegut en els ambients polítics i socials madrilenys i que el seu expedient acadèmic era molt brillant. A partir de 1876 i, pràcticament fins al darrer any del segle XIX, va viatjar per l'Extrem Orient, Egipte i gairebé tota Europa per atendre les tasques pròpies dels diferents càrrecs que va ocupar, amb un breu parèntesi entre finals de 1882 i la primavera de 1884. A vegades s'ha parlat de Toda com un *dandy*, diplomàtic i orientalista (Fradera et al. 1995, p. 205) com ho foren alguns dels seus homòlegs: certament ho era però, entre els viatgers occidentals de la seva època, cal reconèixer que era una *rara avis* en la mida en què el seu interès pels països on va viatjar no tenia cap connotació de caràcter colonial ni militar fet que queda reflectit en les obres que va publicar a partir dels seus viatges i estades en diferents països.

Per resumir breument aquesta etapa de la seva vida, avancem aquí que va estar destinat a la Xina (a Macao, Hong-Kong i Xangai), al Caire, Càller, Glasgow, Hèlsinki, Le Havre i a Hamburg, i va tenir altres missions diplomàtiques més puntuals a Gran Bretanya, a Brussel·les i a París, on, el 1898, va ser secretari de la delegació espanyola que va negociar la pau amb els Estats Units, delegació en la que va tenir un paper important perquè a més del fet que el seu president, Eugenio Montero Ríos, no parlava anglès, Eduard Toda va utilitzar la seva llarga experiència per a aconsellar sobre aspectes jurídics i comercials del tractat de pau. Cal afegir que durant les estades per raó dels seus càrrecs o al marge d'aquests, en aquesta etapa de la seva vida va manifestar un autèntic frenesí viatger: mentre vivia a la Xina va aprofitar per viatjar altres països de l'Extrem Orient i després del seu "retorn" a Europa, a partir de 1887, es va centrar en múltiples viatges pel continent europeu. En canvi, no són versemblants altres viatges –deguts a missions diplomàtiques- a l'Havana o a Guayaquil que li han atribuït alguns biògrafs per tal com ell mateix va manifestar que no havia estat mai al continent americà, fet que els seus familiars i amics pròxims van corroborar en mantes ocasions (Fort i Cogul, 1975, pp. 99-101).

De tot aquest seguit de viatges i estades –que no es poden explicar amb detall en aquestes poques pàgines- caldria mencionar-ne tres que van ser cabdals en la seva vida i la seva obra, les que va fer a la Xina, a Egipte i a Sardenya, per esmentar-les

cronològicament. Cadascuna d'aquestes estades va revelar una faceta específica de la rica personalitat d'Eduard Toda: la del viatger a països exòtics, la de l'arqueòleg i la d'home de la Renaixença preocupat per a la recuperació de la memòria històrica.

Xina

Eduard Toda havia obtingut per oposició una plaça d'agregat diplomàtic que va permutar per un càrrec consular a la Xina, possiblement força més engrescador per a un jove inquiet i aventurer com ell. El 24 de març de 1876 - després d'un mes i escaig de viatge - va arribar a Hong Kong on fou rebut pel cònsol espanyol, el català Antoni Faraudo i Stagno, que, com confessava el mateix Toda, va donar-li molt bones lliçons que van ser-li de gran utilitat durant tota la seva carrera diplomàtica. El seu destí era Macao i durant un any va estar viatjant constantment entre les dues ciutats, fet que li va permetre conèixer a fons aquests dos enclaus europeus a Xina i entrar en contacte tant amb la societat cosmopolita de Hong Kong com amb la llengua i la civilització xinesa de les quals es va impregnar en un temps rècord. L'any següent va establir-se a Hong Kong per substituir al mateix Antoni Faraudo i el 1880 va ser destinat a Xangai on va romandre fins el 1882. Aquests sis anys els aprofità per viatjar a Canton i altres ciutats i regions de la Xina així com a les Filipines, al Japó i a Corea. Alguna biografia d'Eduard Toda esmenta altres viatges a l'Índia, Sibèria, Austràlia i a algunes regions de l'Àsia Central però no s'han trobat documents escrits que ho reflecteixen encara que no es poden descartar per tal com corresponen a l'etapa més aventurera del Toda viatger que, cal recordar-ho, arriba a la Xina amb 21 anys acabats de fer i la deixarà dos mesos abans de fer-ne 28. Aquesta precisió cronològica és necessària per entendre el paper "formatiu" i decisiu que tindrà en la seva vida el viatge entès com a coneixement de l'altre així com una necessitat vital de satisfer una immensa curiositat i de transmetre-la en els seus escrits.

Encara que durant els anys de residència a la Xina va escriure algun article per a alguna publicació periòdica com *La Ilustración de Oriente* de Manila, el gruix de la seva producció literària sobre la Xina l'escriurà després de 1883 un cop retornat a Espanya i, en alguns casos força més tard com queda reflectit en algunes de les referències esmentades al final d'aquest text (vegeu Toda, 1884, 1887e, 1893 i també Reclus, 1888-1893). Un treball força peculiar és el que va escriure en anglès (Toda 1882) sobre numismàtica, un tema per al qual havia sentit sempre un gran interès (vegeu il·lustració **toda_2**) del qual en serà un altra prova la col·lecció de més de quinze mil medalles i monedes que va adquirir

durant aquests anys i que va donar al Museo Arqueológico Nacional de Madrid, iniciant així el seu mecenatge en benefici de diferents institucions públiques.

Si els treballs periodístics, el seu dietari i la seva correspondència d'aquesta etapa encara no han estat prou estudiats, en canvi són molt coneguts els seus dos llibres dedicats a la Xina, *La vida en el celeste imperio* (Toda, 1887e) i *Historia de la China* (Toda 1893, vegeu il·lustració **toda_3**), obres que no es poden considerar estrictament literatura de viatges –per tal com no descriuen un itinerari- però que són el resultat de les experiències viatgeres de l'autor. Aquests dos llibres són el que es podria denominar “obres de síntesi” que corresponien a encàrrecs editorials, especialment el segon que formava part d'una col·lecció sobre països del món. També té un caràcter d'obra destinada a un gran públic no especialista el volum sobre Àsia de la *Nueva Geografía Universal. La Tierra y los hombres* dirigida pel prestigiós geògraf francès Eliseu Reclus (1888-1893) que Eduard Toda no es va limitar a traduir sinó que pràcticament va tornar a escriure a partir de la seva experiència personal.

Els textos d'Eduard Toda sobre la Xina ens mostren dues constants en la seva vida i la seva obra escrita que estan íntimament lligades: la seva immensa curiositat per tot el que era diferent –per l'alteritat, en definitiva- i la voluntat de transmetre-ho a la societat des de la perspectiva del que es podria qualificar com una mentalitat oberta. Aquesta curiositat queda reflectida en el fet que, si en alguns apartats i capítols es pot percebre la utilització de fonts literàries d'altres viatgers anteriors –per altra banda tan habitual en una bona part dels llibres de viatges- moltes observacions són ben personals i fruit de la seva tafaneria, paraula que potser descriu millor que curiositat l'actitud del Toda d'aquells anys. Aquest esperit obert i encuriós és el que feia que Toda s'inserís en la cultura del país on vivia (Gonzalvo, 2005, p. 15) i queda també reflectit en la capacitat d'assimilació de cultures i llengües i en la sorprenent facilitat que mostrava en aquest exercici. Cal dir, però, que el Toda viatger i aventurer de poc més de vint anys, observador atent de la realitat, ens apareix molt millor en els articles, en el seu dietari i en la seva correspondència –o en el poc que es coneix d'aquests documents- que no en els llibres escrits anys més tard i, per tant, més elaborats i menys espontanis. Cal recordar també que, com s'ha dit en un apartat anterior, el Toda viatger és particularment interessant en el panorama de la narrativa de viatges de la seva època perquè la seva visió de l'altre (el món xinès en aquest cas) no reflecteix cap intent de justificació del colonialisme i perquè els *clichés* eurocentristes propis de les obres de la majoria dels seus coetanis no hi són tan freqüents ni tan estereotipats.

El parèntesi de 1883 i La Renaixença

Eduard Toda va tornar a Espanya a finals de l'any 1882 i, després d'una brevíssima estada a Madrid, va estar vivint durant tot l'any 1883 a Catalunya, a Reus i, sobretot, a Barcelona. Durant la primavera d'aquell any va anar a Vilanova i la Geltrú a visitar al seu amic i mentor de l'època d'estudiant a Madrid, Víctor Balaguer. Aquest el va introduir en els cercles catalanistes de La Renaixença on va fer la coneixença de personalitats com Àngel Guimerà, el periodista Pere Aldavert – fundador i ànima de la publicació *La Renaixença* -, Francesc Matheu, el novel·lista Narcís Oller, el dramaturg Frederic Soler “Pitarra”, Marià Aguiló, el poeta Jacint Verdaguer i tot un seguit de prohoms que seria impossible citar aquí. Aquest any 1883 és clau en la vida de Toda perquè significarà per al viatger de països remots i per a l'home cosmopolita i poliglota el descobriment d'un país, Catalunya, i d'una llengua, el català. L'interès que havia mostrat des de la seva adolescència per a la creació literària i el coneixement del seu entorn pròxim van cristal·litzar durant aquell any gràcies a alguns dels amics del grup de La Renaixença amb els quals va fer moltes excursions per Catalunya i que el van animar a escriure en català.

Eduard Toda va trobar en el cercle d'artistes i d'intel·lectuals de La Renaixença un ambient d'amistat i d'interessos comuns que el van fer sentir molt còmode en la companyia de tots aquells prohoms, d'alguns dels quals conservem uns vius retrats en els diferents volums dels *Homenots* de Josep Pla (1975, pel que fa al volum que inclou a Toda). Va participar en moltes de les activitats que duïen a terme com eren les excursions i les tertúlies però el més important serà sens dubte les seves col·laboracions a *La Renaixença* - publicació primer quinzenal i posteriorment diària- tot i que sovint no compartia el to més radical que va tenir en alguns moments. Perquè, com diu Fort i Cogul (1975, p. 54), “Toda no fou mai un ... catalanista combatiu. ... fou més bon amic dels seus amics renaixentistes que conseqüent amb els postulats patriòtics que els animava; els quals, cal dir-ho, tampoc no contradigué mai”. Aquest catalanisme “tebi” segons alguns dels seus coetanis presenta uns trets particularment interessants com són el fet que anava unit indissolublement a la curiositat “universal” del viatger impenitent així com a la vocació de servei que es manifestarà en diferents formes de mecenatge al llarg de la seva vida.

Egipte

L'estada a Egipte va tenir un paper molt rellevant en la vida i l'obra d'Eduard Toda per tal com el va dur a desenvolupar una nova activitat de caire científic que anava més

enllà de la d'escriptor de llibres de viatges. Com diu Teresa Bedman (2001, p. 1 de 14) en un excel·lent treball, Eduard Toda fou el primer exemple espanyol d'activitat egiptològica sobre el terreny, el primer egiptòleg en el sentit estricte de la paraula. L'autora afegeix:

“Si uno acude al Museo Egipcio de El Cairo y se cerca al mauselo de Auguste Mariette, ... podrá ver una galería de egiptólogos ilustres del siglo XIX y una relación de nombres. ... Entre ellos, la mayoría franceses, ingleses y alemanes, existe el nombre de un español, no muy bien conocido en nuestro país, a pesar de los últimos estudios llevados a cabo sobre su figura como egiptólogo. Se llamaba Eduardo Toda y Güell” (Bedman, 2001, p. 1 de 14).

Durant el segle XIX alguns viatgers espanyols havien estat a Egipte i havien escrit sobre aquell país. Al marge del cas particular d'Alí Bei (en un viatge de 1806), cal mencionar els que van fer Antonio de Orleans, duc de Montpensier, l'any 1845, Antonio Bernal el 1864 i Adolfo de Mentaberry el 1866; aquests dos darrers, igual que Eduard Toda, eren diplomàtics destinats a Síria el primer i a Constantinopla el segon. Malgrat el naixent interès per a l'arqueologia egípcia que hi havia a Espanya en aquells moments, la situació econòmica i política van fer que algunes iniciatives tan lloables com l'expedició de la fragata *Arapiles* el 1871 o la missió dels arquitectes Ramiro Amador de los Ríos i Aníbal Álvarez tinguessin uns resultats minsos (López Grande, 2004, pp. 81-89). És en aquest context que la tasca pionera de Toda adquireix més relleu tot i que, com afirma Josep Padró (in Toda, 1991, pp. 10 i 11) “Toda va sembrar en el desert, en no haver-hi al nostre país una mínima tradició egiptològica capaç de treure profit dels seus treballs, o simplement, d'apreciar-los mínimament.”

Un cop instal·lat al Caire en el mes d'abril de 1884, Eduard Toda entrà en contacte amb la nombrosa colònia estrangera que hi vivia –que els nadius anomenaven “els francs”- entre la qual hi havia molts arqueòlegs. En el capítol XI (**o és el X ?????**) ja es comenta l'obra d'Eduard Toda (1889a) *A través del Egipto* però aquí cal referir-se al seu paper com a pioner de l'egiptologia a Espanya. El fet d'haver après a llegir els jeroglífics i d'haver-se impregnat de l'arqueologia de l'antic Egipte en un temps rècord (vegeu la il·lustració **toda_4**) li va permetre, el gener de 1886, acompanyar l'expedició a l'Alt Egipte que duia a terme, com cada any, el Servei de Conservació d'Antiguitats d'Egipte i en el decurs de la qual es va trobar la tomba de Sennedyem a la vall de Deir el Medina. El fet més rellevant és que es tractava de la primera tomba d'un personatge particular que estava intacta (com afirma Trinidad Montero (in Toda, 1991, p. 24) i el que més pot sorprendre és que el director del Servei d'Antiguitats, el cèlebre egiptòleg francès Gaston Maspéro, tingués

prou confiança en els coneixements d'arqueologia egípcia d'Eduard Toda per encomanar-li el seu estudi. La descripció de les troballes que va fer en aquesta tomba les va recollir en un treball (Toda, 1887a) i també apareixen en els manuscrits que es van trobar l'any 1882 al Departament d'Història Moderna del Consejo Superior de Investigaciones Científicas a Madrid i que han estat editats i comentats per Trinidad Montero (in Toda, 1991). L'estudi d'aquesta tomba de la vintena dinastia va tenir una gran repercussió entre els egipcòlegs per tal com no havia estat violada i l'excepcionalitat d'aquest fet ha portat a compararla en més d'una ocasió (per exemple Sebastià, 2002) amb la de Tutankhamon.

No podem entrar aquí en l'anàlisi de la tasca d'egipcòleg duta a terme durant l'estada de Toda a Egipte que va ser breu tenint en compte que el mes de maig de 1886 ja havia tornat a Espanya però sí que es pot afirmar que va ser extremadament profitosa. Les seves publicacions reflecteixen, òbviament, l'estat d'una disciplina, l'arqueologia, que ha progressat notablement en els darrers cent anys però manifesten, així mateix, un esperit científic rigorós perfectament comparable al dels seus homòlegs d'altres països com França, Anglaterra i Alemanya que tenien darrera seu una tradició d'unes quantes dècades.

Algunes de les publicacions més destacades d'Eduard Toda sobre Egipte estan citades a la bibliografia al final d'aquestes pàgines. Potser es podria fer una distinció entre aquelles que tenen un caràcter més acadèmic o erudit (per exemple Toda, 1887a, 1887d o 1916) d'aquelles que van destinades a un públic més ampli (per exemple Toda, 1886b, 1887c o 1889a) però en l'obra todiana, i sobretot la posterior a l'estada a Egipte, aquesta distinció és potser retòrica per tal com en les publicacions de caire més divulgatiu l'erudició i el rigor metodològic no hi són mai absents. Un altre aspecte de la seva tasca per a transmetre el coneixement de l'Antic Egipte serà impulsant les traduccions d'obres dels egipcòlegs més coneguts gràcies als contactes que tenia amb algunes editorials i n'és un bon exemple l'edició en castellà d'una de les obres del seu mestre Gaston Maspéro (1915).

L'aportació de Toda a l'Egiptologia va tenir, com s'ha assenyalat abans, un caràcter pioner a Espanya. La tasca de divulgació de l'Antic Egipte es va completar, per una banda, reunint unes impressionants col·leccions de monedes, llibres i objectes arqueològics (mòmies i cranis entre d'altres) "que va escampar per Barcelona, Vilanova i la Geltrú i Madrid" (Fradera et al. 1995, p.205). Aquest exemple va ser seguit per d'altres viatgers que van anar a Egipte posteriorment i aquest fet va permetre crear un fons sobre Egipte mínimament digne en el Museo Arqueológico Nacional de Madrid. El catàleg de les col·leccions egípcies portades a Espanya (Toda, 1991, pàgs. 119-127) són un bon

testimoni del seu valor. Per altra part van ser molt importants les conferències que va donar, en tornar d'Egipte, a Madrid, Barcelona i altres ciutats i de les quals són testimonis diferents publicacions (Toda, 1886a i 1887b). Aquestes conferències van tenir molt èxit tal com queda reflectit a la introducció d'una de les que va donar a la seu de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (Toda 1887b, p.570): “Notable per tot extrèm fou la conferència que doná lo dia 7 de Maig del present any lo distingit soci delegat D.Eduart Toda, de regrés d'Egipte. Ell cridá al local de la Catalanista una concurrencia nombrosíssima y triada que escoltá ab verdadera delectació la relació dels viatges de nostre amich per la terra del Faraons, tributantli llarchs aplaudiments en varis dels períodos de sa disertació y felicitantlo coralment al terminar”. (S'ha conservat la grafia original del text).

L'Alguer

Eduard Toda és justament considerat com un dels descobridors del català de l'Alguer i d'haver restablert les relacions entre Catalunya i la comunitat catalanòfona d'aquella ciutat. Seguint el consell de Marià Aguiló que el va informar sobre l'existència d'una realitat gairebé oblidada en la Catalunya d'aquells moments, Toda va anar a Sardenya en tres ocasions com a mínim. La primera fou deguda al seu nomenament com a cònsul a Càller on s'instal·là el mes de juny de 1887. L'interès que li havien transmès sobre la realitat algueresa i el fet que “a tot arreu on anà fixà els seus ulls escrutadors en les coses que li abellien” (Fort i Cogul, 1975, p. 80) van tenir uns resultats de gran transcendència per a la recuperació de la memòria històrica i, un cop més, Eduard Toda va tenir un paper de pioner. La seva tasca per recuperar els lligams de Catalunya amb l'Alguer va tenir diferents aspectes entre els que assenyalaríem l'establiment de relacions d'amistat personal amb alguns algueresos –sobretot escriptors i historiadors- que va introduir en cercles afins de Catalunya i la divulgació de la història i literatura alguereses a Catalunya donant conferències i escrivint articles i llibres. Entre aquests darrers cal mencionar *La poesia catalana a Sardenya* (Toda 1887?, no i ha data d'edició), *L'Alguer, un poble català d'Itàlia* (Toda, 1888, vegeu la il·lustració **toda_5**) i la monumental *Bibliografía española de Cerdeña* (Toda, 1890) que va publicar més endavant (Toda, 1927-1931) en cinc volums amb el títol *Bibliografía espanyola d'Itàlia: dels orígens de la impremta fins a l'any 1900*.

En les conferències i els articles –molts d'ells a la revista cultural *La Il·lustració Catalana* que dirigia el seu amic Francesc Matheu- així com en el llibre sobre l'Alguer de

1888 hi apareix un Toda ben diferent del viatger encuriós i àvid de països i móns diferents o el Toda que descriu amb rigor les troballes arqueològiques. La descoberta de la realitat algueresa, amb el que això implicava per a la cultura i el patrimoni històric i literari de Catalunya, va fer que aquests escrits tinguin un component emocional que no era habitual fins aquell moment en la seva obra. Encara que alguns textos sobre Egipte i les seves conferències responien certament a una voluntat “evangelitzadora”, en el cas de Sardenya i l’Alguer aquesta voluntat és força més palesa així com la consciència de la importància social d’aquesta obra divulgadora. En són uns bons exemples aquests fragments de l’Advertència (el pròleg) del llibre *L’Alguer, un poble català d’Itàlia*:

“Lo coneixement del Alguer es casi una revelació pera Catalunya. Avuy que treballém per entrar ab peu ferm en lo camí de las reivindicacions nacionals, y que sens borrar fronteras volém estrenyer ab nous llassos de germanor las antigas regions la pàtria, havíam olvidat á la petita colonia. ... Vagament coneixíam la existencia del Alguer; més tot ho ignoravam de sos usos, sas costums, Volguí saberho i fá vuyt mesos m’embarcava per Sardenya. Allá he marxat continuament de sorpresa en sorpresa ... Aquest llibret vé a reasumir y condensar las impresions rebudas durant ma primera estada a Sardenya y a recullir estudis que més tart deuré ampliar. Está per tant molt lluny de representar una investigació complerta ... y menos encara porta’l fruyt de totas las trovasas históricas fetas en los arxius de la Isla. ...” (Toda, 1888, pàgines 9 i 10, Nota: s’ha conservat l’ortografia original)

Aquest pròleg és particularment interessant perquè hi apareixen unes demostracions de catalanisme fetes amb un vocabulari (“reivindicacions nacionals, “pàtria”) potser exagerat tenint en compte el grau de militància de Toda però que cal interpretar com a gairebé “convencionals” en el context d’aquest llibre. Tot el text respira una emoció que podria semblar estranya per a un viatger avesat a recórrer països altrament llunyans i exòtics i per aquest motiu ens sembla que és important per a entendre alguns aspectes poc coneguts de la rica i complexa personalitat d’Eduard Toda. Un altre aspecte que també apareix reflectit molt clarament és que encara conservava intacta la capacitat de sorprendre’s i la necessitat de satisfer la seva curiositat ja no tant juvenívola en aquells moments (tenia trenta-dos anys i en feia onze que viatjava sense parar). En les darreres quatre ratlles de la cita també podem veure clarament l’esperit d’home estudiós i rigorós d’Eduard Toda, que no en té prou amb unes impressions d’un viatge i que necessita passar hores en arxius i biblioteques per a aprendre’n més sobre el país que ha visitat i que s’excusa per no poder oferir al lector més que unes impressions i, en aquest sentit Toda

se'ns mostra un cop més com un viatger “diferent”. Aquestes hores que no va poder dedicar a l'estudi durant el seu primer viatge a Sardenya les trobarà en les altres dues estades que va fer a l'illa així com en diferents visites a Roma i tindran com a resultat una obra tan monumental com la *Bibliografía española de Cerdeña*, publicada només dos anys més tard que *L'Alguer, un poble català d'Itàlia*, és a dir, el 1890. Aquí tornem a trobar el Toda erudit, bibliòfil i bibliògraf en aquest cas, que demostra una sorprenent capacitat de treball i d'assimilar coneixements amb una rapidesa desconcertant, la mateixa que havia deixat admirat Gaston Maspéro a Egipte.

Per a concloure aquest apartat sobre el Toda cosmopolita i viatger caldria subratllar que és molt perceptible una evolució personal durant aquells anys de la seva vida i com aquesta també queda reflectida en els seus escrits . La Xina representa poder portar a la realitat els somnis aventurers d'un jove de poc més de vint anys encara que, paradoxalment, el que escriu sobre aquell país és resultat d'un treball de síntesi posterior escrit amb una voluntat de divulgació, fet que li treu l'espontaneïtat de l'autèntica narració de viatges i que a vegades no permet veure, en una primera lectura, el que seran unes constants de la seva vida com la capacitat per saber “veure” més que “mirar” i fer-ho en la majoria dels casos d'una manera força més neutre que la majoria dels seus coetanis que viatjaven al servei d'interessos colonials. Egipte significarà una descoberta lligada a una praxis de caràcter més científic, tant pel que fa a la seva activitat com arqueòleg com en la seva descripció de l'Egipte modern que adopta un enfocament sociològic o antropològic força avançat per a l'època. Finalment, Sardenya i l'Alguer representaran una descoberta que té unes implicacions emocionals, personals però també col·lectives, des del moment en què el passat – i el present- que hi troba està íntimament lligat a la història i la cultura del seu propi país.

L'eclipsi londinenc

L'any 1901 Eduard Toda va anar a viure a Londres i durant divuit anys es va dedicar als negocis com a agent comercial, feina en la qual la seva experiència viatgera li fou de gran utilitat i gràcies a la qual va poder aconseguir una considerable fortuna. “Els anys de Londres en la vida de Toda encara es coneixen poc”, afirma Fort i Cogul (1975, p.103) que parlarà d'un ”eclipsi”, afortunada expressió que hem reproduït aquí. Tot el que sabem és que va treballar sobretot per a una empresa naviliera basca, que va aprofitar la seva llarga estada per a satisfer la seva passió de bibliòfil adquirint “una quantitat ingent de llibres” (Gonzalvo, 2005, p.18) la qual cosa va permetre un creixement espectacular de

la seva ja important biblioteca personal i, finalment, que feia viatges freqüents a Catalunya. El Toda de Londres representa la seva transformació en un home de negocis que té per objectiu acumular una fortuna personal important per destinar-la a les obres de mecenatge que tenia en projecte des de feia temps i també per a afirmar el seu prestigi social, perquè no dir-ho. Tot i això, com assenyala Fort i Cogul (1975, p. 21) “potser les previsions fallaren” i la cursa de despeses que va emprendre després del seu retorn a Catalunya - així com la fallida del Banc de Reus- van fer que morís en una situació econòmica compromesa.

El mecenatge i la salvaguarda del patrimoni històric

Escornalbou

L'any 1911, mentre residia a Londres, Eduard Toda va adquirir el que eren les ruïnes de l'antic monestir d'Escornalbou, abandonat des de l'exclaustració de 1835. En els anys següents, tot i la distància, es va dedicar a dirigir la seva restauració que va fer d'una manera que avui en dia ens pot semblar força discutible però que no deixava de ser filla d'una època encara deutora de Violet le Duc tot i que no va arribar als seus excessos. El fet és, però, que el que havia estat un convent de frares menors es va convertir en un castell que volia que fos el marc –o l'escenari- per a la vida de gran senyor (el senyor d'Escornalbou, com diuen alguns dels seus biògrafs) que va adoptar en els anys immediatament posteriors al seu retorn a Catalunya. Al marge d'aquest Toda que busca el reconeixement social, cal admetre que també apareix el Toda que destina una part molt important del seu patrimoni al mecenatge. Els primers que se'n beneficiaren foren els pobles més propers a Escornalbou amb actuacions com la portada d'aigües o la construcció d'una escola a l'Argentera i d'altres com la repoblació vegetal al terme de Vilanova d'Escornalbou, només per mencionar-ne algunes.

Una part de la biblioteca personal d'Eduard Toda quedà instal·lada al castell d'Escornalbou (vegeu la il·lustració **toda_6**) i, posteriorment, passà al monestir de Poblet però un altra part molt considerable va ser donada a diferents institucions com el Centre de Lectura de Reus, la Biblioteca del Monestir de Montserrat, l'Arxiu Històric de Barcelona, la Biblioteca Popular de Tarragona, el Seminari Conciliar de Barcelona, la Biblioteca i Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, el Col·legi d'Advocats de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans. La llista és, sens dubte, incompleta (i per a més detalls remetem al lector a biografies d'Eduard Toda com la de Fort i Cogul, 1975) però deixa

astorat sobretot per el que significava en aquells moments com a enriquiment del patrimoni cultural i aquestes donacions són un dels actes més coherents per part d'una persona que sempre havia un bibliògraf i bibliòfil irreductible i que havia cregut en la importància de la cultura per al desenvolupament dels pobles.

Darrere de la vida de “gran senyor” que va portar Eduard Toda a Escornalbou - convertit gairebé en un centre de peregrinació per a moltes personalitats de la societat civil de l'època- i dels honors que va anar rebent en aquesta etapa de la seva vida hi havia la voluntat d'utilitzar la seva influència per a protegir i restaurar el patrimoni històric de Catalunya i, més concretament, el de les comarques tarragonines i, en aquest sentit, dóna la impressió que en els darrers anys de la seva vida va tancar el seu cercle vital retornant al que havien estat les seves utopies d'adolescència.

Poblet

Si es dona un cop d'ull a la selecció d'escrits d'Eduard Toda citats a la breu bibliografia al final d'aquest capítol, es pot veure que una de les seves primeres publicacions és sobre el Monestir de Poblet en una data tan primerenca com és 1870, és a dir quan tenia només 15 anys. Aquest opuscle de 24 pàgines és un testimoni que la restauració i, sobretot, la revitalització de Poblet fou quelcom que va estar present a la seva vida des de la infància. Hom ha relacionat sovint l'origen d'aquesta veritable obsessió amb l'amistat que l'uní a l'arquitecte Antoni Gaudí i al doctor Josep Ribera que ja s'ha mencionat abans. Fort i Cogul (1975, pp. 26-30) afegeix unes molt útils precisions sobre el que es va anomenar “el triumvirat de Poblet” i assenyala el paper que va tenir sobretot Josep Ribera per tal com la seva família vivia en aquells moments (en començar el batxillerat) a l'Espluga de Francolí. Les descripcions que aquest darrer li feia sobre l'estat d'abandonament del monestir i una primera visita a la primavera de 1870 van desvetllar en l'adolescent Toda el que es convertiria primer en una utopia de joventut i, més endavant, en un dels centres de la seva vida, gairebé en una obsessió.

Com va escriure d'Emili Morera (1915?, p.) “Aquell immens edifici ... fou objecte en lo segle passat y en lo espay de pochys anys (1835-1841) de selvatge destrucció ... Mai serà prou execrat l'abandono en que l'Estat dexà durant molts y molts anys aquesta joia de l'art. ... Per sort ha vingut lo desitg de conservar aquelles glorioses despulles, posant la Diputació de Tarragona un guardià y tractant aquella y l'Estat de sa verdadera conservació” (S'ha conservat la grafia original). Certament durant la primera dècada del segle XX el procés de degradació de Poblet s'havia pogut frenar i potser la seva visita ja

no provocava la tristesa que havia sentit un Toda adolescent però la reconstrucció encara hauria d'esperar uns anys com reflecteix un altre testimoni, el de mossén Palomer (1927, pàgina 3) quan escriu: “Avui que tant es remou el nom de Poblet demanant la prompta restauració d'aquest Monestir de Catalunya, he cregut un deure contribuir a la ferma campanya que s'ha fet, aportant-hi quelcom del que sé, fruit de les meves recerques”. Aquesta campanya per a la restauració de Poblet cal veure-la com un element molt significatiu de la voluntat de recuperació de la història i del patrimoni de Catalunya tenint en compte el valor simbòlic del monestir de Poblet. Alguns col·lectius com els arquitectes i els historiadors n'havien assenyalat la seva importància, la societat civil havia assumit el valor que tenia la seva restauració i, finalment, algunes institucions públiques es van fer ressò d'aquesta demanda.

Eduard Toda fou l'home que va personificar el salvament de Poblet. A més de la biografia de Fort i Cogul (1975) tantes vegades citada en aquestes pàgines, el treball recent de Gener Gonzalvo (2005) constitueix una aportació molt valuosa per a entendre el que va significar Poblet sobretot en els darrers anys de la vida de Toda. Membre molt actiu de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics des de 1920, va ser anomenat president del Patronat de Poblet quan es va crear l'any 1930 i, a l'edat de setanta-cinc anys, va anar-se'n a viure a la Casa del Mestre de Novicis de Poblet i es va posar al front de la tasca que havia estat el somni de la seva vida. La seva activitat es va centrar en tres aspectes, buscar ajuts públic per a finançar les obres, mobilitzar i implicar diferents col·lectius socials en aquest projecte i organitzar la feina concreta dels professionals que intervenien en les obres. A més, coneixedor com era del paper del que avui en diríem la comunicació, cal esmentar la feina que va fer per a donar a conèixer entre àmplies capes de la població la importància del que s'estava fent en aquells moments a Poblet (vegeu la il·lustració **toda_7**) amb la voluntat de retornar a Poblet el seu paper de referent simbòlic.

Tot i els nombrosos problemes relacionats amb les turbulències de la vida política i social dels anys trenta del darrer segle, les obres de restauració van permetre un canvi visible en la fesomia del monestir de Poblet que queda reflectit en les il·lustracions de les seves dues darreres obres (Toda, 1935a i 1935b) que donen una bona idea de la coherència d'un projecte que va donar un paper important als aspectes de caire simbòlic i emocional com podia ser la restitució de les tombes reials. Durant els anys de la Guerra Civil i malgrat les dificultats de tota mena es va poder continuar treballant – amb el ritme que la situació permetia- gràcies a la fidelitat de molts dels seus col·laboradors, mestres d'obres, picapedrers i altres artesans la majoria de la Conca de Barberà. El Conseller de Cultura de

la generalitat, Ventura Gassol, va nomenar Eduard Toda Comissari de la Generalitat per a la salvaguarda de Poblet, fet que va permetre salvar molts edificis religiosos i històrics de la Conca de Barberà així com obres d'art i dels arxius històrics de diferents llocs de Catalunya que es van enviar a Poblet per evitar-ne la destrucció. Abans de la seva mort l'any 1941 encara va poder ser testimoni del retorn de la vida monàstica a Poblet tot just l'any anterior fet de gran importància perquè sempre havia manifestat l'opinió que la restauració d'aquell edifici històric no tenia sentit si no tenia la vida per al qual s'havia fundat.

L'home de lletres

Eduard Toda fou un escriptor molt prolífic des de ben jove: a més de nombrosos llibres, articles, opuscles i altres publicacions impreses, cal esmentar la gran importància de la seva abundosa correspondència. En el treball abans esmentat sobre la correspondència de Toda referent al salvament del monestir de Poblet, Gonzalvo (2005, pp. 12 i 13) lamenta que una part de l'epistolari entre 1900 i 1941 s'hagi perdut i que encara resti per estudiar-ne un altra part important. Una font que encara podria aportar noves informacions en el futur són els seus manuscrits alguns dels quals han estat acuradament estudiats i editats per Trinidad Montero i publicats amb el títol de *l'Antic Egipte* (Toda, 1991). Pel que fa als nombrosos articles que va escriure al llarg de la seva vida, es pot consultar el treball d'Elisa Cano (2005) on es recullen les publicacions que es conserven a l'Hemeroteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i a les quals caldria afegir-ne les que va publicar a d'altres publicacions de Reus, Tarragona, Barcelona i Madrid, com és el cas del diari *El Globo*, d'aquesta darrera ciutat, on van aparèixer regularment algunes de les cròniques que enviava des de les seves llunyanes destinacions.

La selecció que apareix a la bibliografia al final d'aquest capítol només pot donar una idea aproximada de l'obra escrita per una persona que va ser tota la vida un grafòman impenitent. Per a fer-se una idea més completa remetem al lector a dues fonts molt útils: per una banda el document de la pàgina web de la Biblioteca Pública de Tarragona, *Eduard Toda i Güell (1855-1941)* i un opuscle molt recent d'Elisa Cano (2005). En aquest darrer l'autora classifica la producció literària d'Eduard Toda en vuit apartats, el d'Àsia i Xina, el d'Egipte, el d'Itàlia, Sardenya i l'Alguer, el de bibliòfil i bibliògraf, el de Poblet i Escornalbou, el de guies de viatge i guies turístiques, el de biografies i discursos, i el de compilador de dret consular a més de mencionar les seves traduccions com són la de

l'obra de Hosmer (1893) i la de Reclus que, en realitat, és una adaptació amb forces afegiments personals. Un ràpid cop d'ull a la selecció al final d'aquest text –o a les dues referències del paràgraf precedent- ens permet veure algunes característiques destacables de l'obra escrita d'Eduard Toda.

En primer lloc la precocitat d'una persona que, des de l'adolescència, es va sentir atret per diferents temes que anirien des de la literatura fins al que avui en dia denominaríem estudis locals o comarcals. Si només s'ha citat aquí el text de 1870 sobre Poblet, en els anys següents, durant la seva estada a Madrid i abans d'iniciar la vida de viatger, va escriure nombrosos articles a diferents revistes i publicacions sobretot de Reus i que constitueixen un inestimable font de materials dispersos per a conèixer la seva evolució personal. Un altra característica seria l'abundosa –per no dir desbordant- producció durant els anys vuitanta del segle XIX i, una mica menys, durant la dècada següent. El fet que deixa sorprès a qualsevol estudiós de la seva obra és la capacitat per escriure durant aquells anys sobre diferents temes. Si alguns estan lògicament relacionats amb els seus viatges i estades a l'estranger i amb la seva tasca d'Egiptòleg, d'altres remetent a temes que no seran “centrals” en la seva producció, com és el cas, per exemple, del *Derecho consular de España* (Toda, 1889b), quelcom que coneixia prou bé, o una *Guía de España y Portugal* (Toda, 1892). Finalment, cal recordar que Eduard Toda – que va escriure en català, castellà i, en alguna ocasió, en anglès- va ser contrari a la reforma fabriana i no va acceptar mai la nova normativa tot i ser un dels membres més il·lustres de l'Institut d'Estudis Catalans que l'havia promoguda. Aquesta actitud, compartida amb molts vuitcentistes, estaria en bona part relacionada amb la seva amistat amb Francesch Matheu que va ser un dels més fermes opositors a la reforma ortogràfica.

A tall de conclusió: mecenatge i actituds cíviques

Molt sovint s'ha lloat l'aportació pionera de Toda a l'egiptologia així com les narracions dels seus viatges però potser el més important que ens ha deixat és l'exemple de civisme que va donar en dedicar una gran part de la seva vida i de la seva fortuna personal a la recuperació del patrimoni històric i artístic de Catalunya. En un país mancat durant alguns períodes de la seva història d'unes institucions pròpies, la societat civil va realitzar una important tasca de substitució creant unes institucions que poguessin promoure les nombroses iniciatives de tota mena que anaven sorgint per tot el país. Eren, però, uns moments en què aquesta societat civil tan dinàmica reflectia amb la seva acció l'existència d'un projecte col·lectiu sovint inspirat en uns models de societat –els de

l'Europa més desenvolupada- que es pretenien imitar per tal que el país avancés en el camí del progrés cultural, social, intel·lectual, és a dir, el de la civilització.

Finalment, un darrer aspecte que caldria mencionar és la coherència d'un itinerari vital –i d'una obra escrita- en el que l'interès per diferents àmbits territorials (Reus, Poblet, Escornalbou, Catalunya, Sardenya, la Xina, Egipte...) i temporals (l'antic Egipte, la Catalunya medieval, l'Espanya i la Catalunya del seu temps...) no solament no era quelcom contradictori sinó necessàriament complementari. L'home cosmopolita que havia viscut a Madrid, Londres, Pekín o El Caire, que havia viatjat per tres continents i per diferents períodes de la història, era el mateix que va dedicar els darrers anys de la seva vida gairebé exclusivament a quelcom tan “local” com la restauració d'un monestir que va descobrir en la seva adolescència. Pensar globalment i actuar localment és, avui en dia, un *slogan* molt difós en la nostra societat: Eduard Toda el va practicar *avant la lettre* amb la seva immensa curiositat per a conèixer la diversitat del món, el seu interès per explicar-lo i, al mateix temps, actuar en benefici d'una societat d'uns territoris que li eren més pròxims. Una curiositat que va compartir amb altres viatgers i viatgeres cosmopolites, poliglotes i preocupats per la societat catalana de llur temps com és el cas de Rubió i Tudurí o Aurora Bertrana.

BIBLIOGRAFIA

BEDMAN, T. (2001) “D.Eduardo Toda: un modelo de filántropo y egiptólogo”, Conferència pronunciada en el Museo Cerralbo. Madrid, 13 de novembre de 2001, in: <http://www.institutoestudiosantiguoegipto.com/toda.htm>

CANO, E. (2005) *Bibliografia d'Eduard Toda i sobre Eduard Toda a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

Eduard Toda i Güell. Biografia. Publicacions. Textos. (2005). Associació Cultural d'Escornalbou, in <http://www.andreusotorra.com/escornalbou/docus/personals/todae.html>.

Eduard Toda i Güell (1855-1941). (2005) Tarragona, Biblioteca Pública de Tarragona, in <http://cultura.gencat.net/BPT/sil/docs/toda.pdf>.

FORT i COGUL, E. (1975) *Eduard Toda, tal com l'he conegut*. Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col. Abat Oliva, núm. 6.

FRADERA, J.M. et al. (1995) *Catalunya i ultramar. Poder i negoci a les colònies espanyoles (1750-1914)*. Barcelona, Consorci de les Drassanes de Barcelona i Àmbit Serveis Editorials.

- GARCIA-ROMERAL, C. (2004) *Diccionario de viajeros españoles. Desde la Edad Media a 1970*. Madrid, Ollero y Ramos.
- GONZALVO i BOU, G. (1997) “Eduard Toda, historiador de Poblet” in *Aplec de Treballs del Centre d’Estudis de la Conca de Barberà*. Montblanc, núm. 15, pp. 103-128.
- GONZALVO i BOU, G. (2005) *Eduard Toda i Güell (1855-1941) i el salvament del monestir de Poblet, a través del seu epistolari*. Montserrat, Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- HOSMER, J.K. (1893) *Historia de los judíos en las edades antigua, media y moderna*. Madrid, El Progreso Editorial. Versión española y apéndice por Eduardo Toda y Güell.
- LOPEZ GRANDE, M.J. (2004) “Viajeros y arqueólogos españoles en las tierras del Nilo” in ALGABA, M. y ARSUAGA, J.L. *Viajeros españoles tras los pasos de las civilizaciones perdidas*. Madrid, Prosegur i Sociedad Geográfica Española.
- MASPÉRO, G. (1915) *El arte en Egipto*. Madrid, Librería Gutenberg.
- MASSÓ i CARBALLIDO, J. (2002) “Notes sobre dos companys d’estudi: Gaudí i Toda”. *Gaudinisme: revista informativa dels Amics de Gaudí*, Any V, núm. 5, pp. 12-14.
- MASSÓ i CARBALLIDO, J. (2003) “Antoni Gaudí i Eduard Toda” in *Gaudí: Reus i el seu temps*. Reus, Centre de Lectura i Col·legi d’Arquitectes de Catalunya, pp. 61-86.
- MORERA, E. (1915?) *Província de Tarragona*, in *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi. Barcelona, Establiment Editorial Albert Martín.
- PALOMER, J. (1927) *Estampes de Poblet*. Barcelona, Llibreria Verdaguer.
- PLA, J. (1975) *Homenots quarta sèrie: Josep Maria de Sagarra, Eduard Toda.... Miquel Dolç*. Barcelona, Destino, obre completa, vol. 29.
- RECLUS, E. (1888-1893) *Nueva Geografía Universal. La Tierra y los hombres*. Madrid, El Progreso Editorial. Volum dedicat a Àsia a cura d’Eduard Toda.
- SANTASUSAGNA, J. (1949) *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins a 1900*, Reus, edició a càrrec de l’autor.
- SEBASTIÀ, J. (2002) “El precedent de Tutankamon”, *El Temps*, 6 al 12 d’Agost de 2002.
- TODA i GÜELL, E. (1870) *Poblet, descripció històrica*. Reus, Impremta Tosquellas i Zamora.
- TODA i GÜELL, E. (1882) *Annam and its minor currency*. Shanghai. Noronha & Sons.
- TODA i GÜELL, E. (1883) *Poblet, recorts de la Conca de Barbarà*. Barcelona, Impremta Estampa de la Renaixença.

TODA i GÜELL, E. (1884) *La agricultura en Xina: notas sobre'l cultiu de las terras y la producció del thé y algunas consideracions relativas a la mineria d'aquell país*. Barcelona, La Renaixença

TODA i GÜELL, E. (1886a) “Un campamento en Memphis”, *Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid*, Año XI, T 21, 3 de septiembre de 1886, pp. 375-382.

TODA i GÜELL, E. (1886b) *Sesostris*. Madrid, Tipografía de Manuel Ginés Hernández.

TODA i GÜELL, E. (1887a) *Son Notém en Tebas. Inventario y textos de un sepulcro egipcio de la XX Dinastía*. Madrid, Establecimiento Tipográfico de Fortanet.

TODA i GÜELL, E. (1887b) “Conferència sobre viatges per Egipte y Nubia”, *Butlletí de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques*, pp. 570-576 i 587-590.

TODA i GÜELL, E. (1887c) *La muerte en el antiguo Egipto*. Madrid, Tipografía de Manuel Ginés Hernández.

TODA i GÜELL, E. (1887d) *Catálogo de la colección egipcia*. Madrid, Biblioteca-Museo Balaguer, Imprenta y Fundación de Manuel Tello (hi ha una reedició de 1987).

TODA i GÜELL, E. (1887e) *La vida en el celeste imperio*. Madrid, El Progreso Editorial.

TODA i GÜELL, E. (1887?) *La poesía Catalana á Sardenya*. Barcelona, La Il·lustració Catalana.

TODA i GÜELL, E. (1888) *L'Alguer, un poble català d'Itàlia*. Barcelona, La Renaixença.

TODA i GÜELL, E. (1889a) *A través del Egipto*. Madrid, El Progreso Editorial.

TODA i GÜELL, E. (1889b) *Derecho consular de España*. Madrid, El Progreso Editorial.

TODA i GÜELL, E. (1890) *Bibliografía española de Cerdeña*. Madrid, Tipografía de los Huérfanos.

TODA i GÜELL, E. (1892) *Guía de España y Portugal*. Barcelona, Enrique López, col.lecció “Guías López”.

TODA i GÜELL, E. (1893) *Historia de la China*. Madrid, El Progreso Editorial.

TODA i GÜELL, E. (1903) *Recorts catalans de Sardenya*. Barcelona, La Il·lustració Catalana.

TODA i GÜELL, E. (1916) *Catálogo de la colección egipcia*. Villanueva y la Geltrú, Biblioteca-Museo Balaguer.

TODA i GÜELL, E. (1925) *Estudis pobletans*. Tarragona, Reyal Societat Arqueològica.

TODA i GÜELL, E. (1926) *Història de Escornalbou*. Tarragona, Reyal Societat Arqueològica.

TODA i GÜELL, E. (1927-1931) *Bibliografia espanyola d'Itàlia: dels orígens de la impremta fins a l'any 1900*. Castell de Sant Miquel d'Escornalbou, 5 volums

TODA i GÜELL, E. (1929) *Monestir de Santas Creus seixante quatre il.lustracions*. Barcelona, Ed. Verdaguer.

TODA i GÜELL, E. (1930) *Los convents de Reus y sa destrucció en 1835: Francescans, de Santa Maria de Jesús, Carmelitas de Sant Joan, Paüls del Seminari, Monjas Carmelitas*. Revista del Centre de Lectura

TODA i GÜELL, E. (1930) *El Doctor Joseph Ribera y Sans*. Sant Miquel d'Escornalbou.

TODA i GÜELL, E. (1931) *Mestre Matheu*. Barcelona, Estampa de la Renaxensa.

TODA i GÜELL, E. (1935a) *Reconstrucció de Poblet. Obres realitzades*. Poblet, Monestir de Poblet

TODA i GÜELL, E. (1935b) *Panteones reales de Poblet. Destrucción, envío de los fragmentos a Tarragona y abandono en los sótanos municipales en 1854. Tarslado al museo provincial en 1894: restitución al monasterio en 1933*. Tarragona, Sucesores de Torres & Virgili

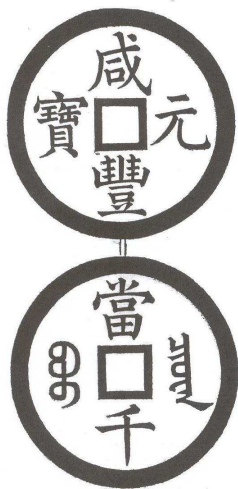
TODA i GÜELL, E. (1991) *L'antic Egipte. Documentació Manuscrita*. Estudi i edició per Trinidad Montero. Pròleg i supervisió per Josep Padró. Sabadell, Editorial AUSA.

TODA i GÜELL, E. (1992) *Viatge a la Xina*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. (Edició facsímil de la part sobre Xina del manuscrit "Diario del viaje de Eduardo Toda Güell a China y a Egipto" amb la transcripció castellana i la traducció al català).

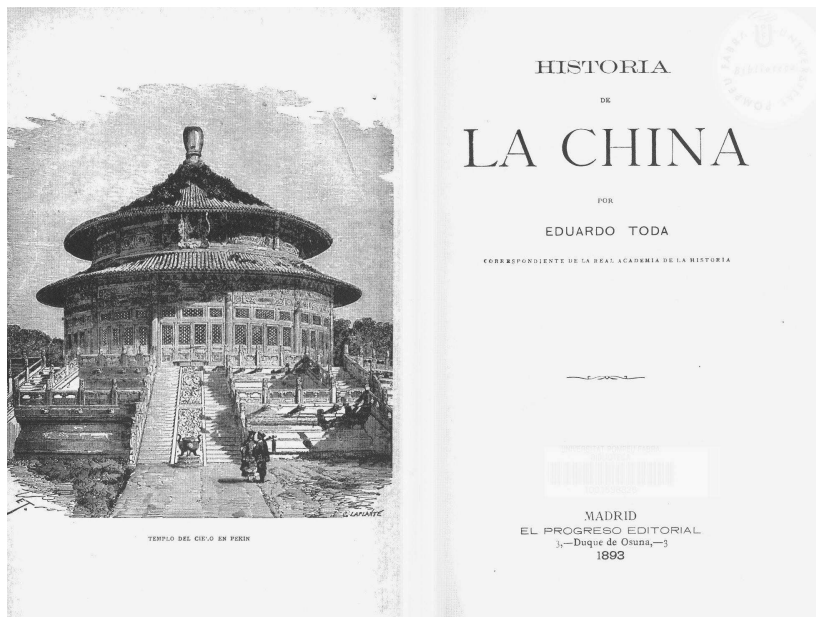
IL·LUSTRACIONS

Doc. 1 (toda_1). Durant uns vint-i-cinc anys (entre 1876 i 1901) Eduard Toda va exercir la carrera diplomàtica i va estar destinat a la Xina, Egipte, Itàlia (Sardenya), França Finlàndia, Gran Bretanya, Alemanya i Algèria per ocupar diferents càrrecs de representació consular o per a realitzar diferents missions com la de secretari de la comissió que, l'any 1898, va negociar la pau amb els Estats Units a París. Aquesta fotografia correspon a una data una mica anterior, és a dir quan estava pels volts de la quarantena.

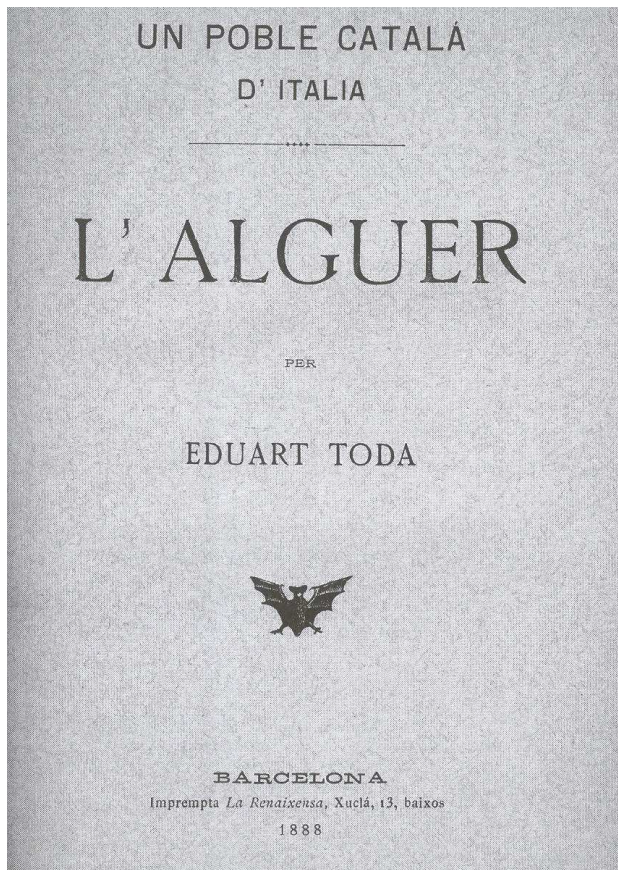
Doc.2 (toda_2). Eduard Toda va manifestar durant molts anys de la seva vida un gran interès per la numismàtica. Durant la seva estada a la Xina va estudiar les monedes d'algunes de les seves regions i l'any 1882 va publicar a Xangai i en anglès un estudi sobre les monedes de la regió d'Annam amb més de 100 làmines de reproduccions gràfiques. La il·lustració correspon al llibre Historia de China en el que va incloure algunes d'aquestes reproduccions de monedes fruit d'aquests estudis.

Doc.3 (toda 3). El llibre *Historia de China* va ser publicat l'any 1893, és a dir deu anys després del seu retorn d'aquell país. Va ser un encàrrec d'una editorial on ja havia publicat anteriorment un altre llibre sobre la Xina (*La vida en el celeste imperio*), formava part d'una col·lecció anomenada *Historia de las naciones* que tenia un caràcter més aviat divulgatiu i constitueix un dels primers treballs "moderns" dedicats a aquell país.

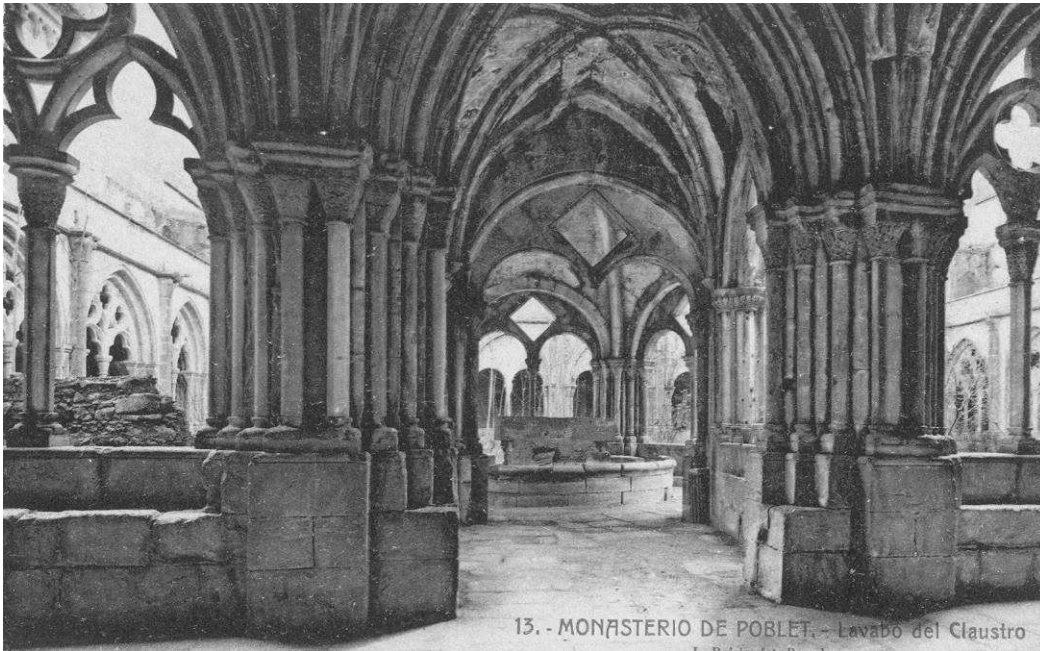
Doc.4 (toda 4). Aquesta és una de les imatges més conegudes i més insòlites d'Eduard Toda, vestit de mòmia, i demostra que l'egiptologia no està renyida amb el sentit de l'humor però reflecteix també el grau d'identificació amb el món de l'antic Egipte al qual va arribar després de la seva estada en aquell país. La fotografia es va fer l'any 1885 quan només en feia un que vivia al Caire.

Doc. 5 (toda_5). Eduard Toda va tenir un paper cabdal en el “redescobriment” de l’Alguer a Catalunya i va contribuir a establir contactes entre intel·lectuals catalans i algueresos. Va visitar aquesta població tres vegades, la primera quan exercia la representació consular a Càller i les altres dues durant alguns dels seus nombrosos viatges per Europa. A més de diferents articles en revistes i diaris, aquest llibre *L’Alguer. Un poble català d’Itàlia* - publicat just un any després de la seva primera visita- reflecteix la profunda impressió que li va causar el coneixement d’aquesta població i molt especialment pel que fa a l’aspecte lingüístic.

Doc.6 (toda_6). Eduard Toda va ser un gran bibliòfil i va reunir al llarg de la seva vida una impressionant biblioteca de més de seixanta mil volums, una part de la qual fruit de les adquisicions fetes durant els seus viatges. En aquesta fotografia de les darreries dels anys vint del segle passat se’n pot veure una part tal com la tenia instal·lada al Castell d’Escornalbou que ell va reconstruir a partir de l’antic convent de Sant Miquel i on va viure abans de traslladar-se al monestir de Poblet.

Doc.7 (toda_7). Aquesta postal correspon a una sèrie dedicada al Monestir de Poblet que es va editar a finals de l'any 1930 –o principis de 1931- tot just després de crear-se el Patronat de Poblet del qual Eduard Toda fou president. L'edició i difusió de postals va ser un dels instruments que es va utilitzar per tal de donar a conèixer entre el gran públic la important tasca de reconstrucció que s'hi estava fent.